

*Бігдай М. О.,**асистент кафедри прикладної лінгвістики
Національного університету «Львівська політехніка»*

ДО ПИТАННЯ ЛЕКСИКО-СЕМАНТИЧНОЇ КЛАСИФІКАЦІЇ ДІЄСЛІВ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ

Анотація. Для сучасної лінгвістики досі актуальним є дослідження мови як системи, зокрема вивчення семантичних відношень на лексичному рівні мови. У статті описані основні етапи класифікації дієслів української мови на лексико-семантичні групи та лексико-семантичні підгрупи.

Детально представлений третій кінцевий етап класифікації та його результати. При проведенні лексико-семантичної класифікації дієслів української мови використано дієслова-архісеми зі «Словника семантичних тем». Цей словник був розроблений в Українському мовно-інформаційному фонді та фактично представляє список архісем для кожного українського дієслова. Проаналізовано всі значення та всі нюанси значень усіх лексико-семантичних варіантів кожного дієслова-архісеми з цього словника. Це дозволило зробити детальну класифікацію, яка найбільш повно відображає реальні парадигматичні відношення в мові.

Дослідження проводилось за допомогою компонентного аналізу, щоб виділити семантичні компоненти у значеннях дієслів. Крім того, для визначення меж та обсягу лексико-семантичних груп використано метод ступінчастої ідентифікації Е.В. Кузнецової.

У результаті цього дослідження була представлена одна з можливих семантичних класифікацій українських дієслів. Зокрема, було виокремлено чотири загальні лексико-семантичні групи українських дієслів: 1) дієслова дії, 2) дієслова буття, 3) дієслова стану, 4) дієслова відношення. Кожна з цих лексико-семантичних груп додатково поділяється на менші лексико-семантичні підгрупи.

Подальше дослідження автор вбачає у розширенні цієї лексико-семантичної класифікації дієслів, а саме: ще детальніше опрацювання та поділ лексико-семантичних підгруп у межах кожної лексико-семантичної групи, а також використання цієї класифікації в різних системах обробки лінгвістичної інформації в галузі прикладної лінгвістики. Наприклад, для анотування дієслів в корпусах текстів, для створення електронних словників, тощо.

Ключові слова: дієслово, лексико-семантична група, лексико-семантична класифікація.

Постановка проблеми. «Вивчення системних і структурних характеристик об'єкта пізнання стало однією з центральних задач більшості теоретичних дисциплін, які переходили від описання спостережуваних фактів, їхньої класифікації до пізнання глибинних ознак об'єкта й принципів його організації, які виражаються передусім у системних і структурних відношеннях» [4, с. 247].

Для сучасної лінгвістики актуальним залишається дослідження мови як системи, зокрема вивчення семантичних відношень на лексичному рівні мови. Оскільки відбувається комп'ютеризація у всіх галузях знань, то результати такого дослідження можуть бути актуальними також для різноманітних комп'ютерних систем опрацювання мовної інформації.

Зокрема, для анотування дієслів в корпусах текстів, для створення електронних словників, тощо.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. В українському мовознавстві проведено багато досліджень окремих лексико-семантичних груп або лексико-семантичних підгруп дієслів, як-от: дії, мовлення, буття, мислення та інше. Крім того В.М. Русанівський [10], О.І. Леута [6], С.М. Дишлева [2] досліджували весь клас дієслівної лексики і запропонували їхню семантичну класифікацію. Проте вважаємо доцільним доповнення цих класифікацій і створення узагальненої лексико-семантичної класифікації дієслів української мови.

Мета статті – описати етапи створення узагальненої семантичної класифікації української дієслівної лексики, а саме результати проведення кінцевого третього етапу класифікації. В якості джерела дослідження обрано «Словник української мови в 11-ти томах» (СУМ-11) [11].

Виклад основного матеріалу. Лексико-семантична класифікація проводилася у три етапи. На першому етапі здійснено порівняння та узагальнення вже наявних семантичних класифікацій дієслів для української мови, а саме В.М. Русанівського [10], О.І. Леути [6], С.М. Дишлевої [2]. На другому етапі використано «Словник семантичних тем» [3, с. 13], розроблений в Українському мовно-інформаційному фонді (УМІФ).

Семантична тема – це синонім до ідентифікатора або архісеми у значенні слова. «Словник семантичних тем» містить алфавітний реєстр усіх дієслівних архісем, а саме 2 393 одиниці, які фактично представляють всі дієслова української мови. Саме тому автор вважає, що поділивши кожен ЛСВ цих дієслів-архісем на лексико-семантичні групи, отримаємо узагальнену лексико-семантичну класифікацію всієї дієслівної лексики. Використовуючи денотативний підхід, кожне з 2 393 дієслів-архісем із цього словника віднесено до однієї з лексико-семантичних груп з першого етапу. Детальніше перший і другий етапи класифікування описано в цій статті [7].

Під час третього етапу проведення лексико-семантичної класифікації ЛСВ дієслів української мови уточнено лексико-семантичну класифікацію, здійснену під час другого етапу. При цьому проаналізовано кожен ЛСВ кожного дієслова, що дає змогу зробити детальну класифікацію. Всього опрацьовано 2 393 дієслова-архісеми, а саме 16 245 ЛСВ цих дієслів.

На цій стадії за основу взято семантичну класифікацію російських дієслів з ідеографічного словника за редакцією Л.Г. Бабенко [1] та апробовано її на дієсловах української мови. Він достатньо повно та детально відображає ідеографічне представлення російської дієслівної лексики. Оскільки саме в ідеографічних словниках відтворені відношення між поняттями та реаліями в дійсності, то можна припустити, що є багато спільних лексико-семантичних груп та лексико-семантич-

них підгруп дієслів у семантичних класифікаціях для різних мов, в даному випадку для української та російської мов. Вибрана лексикографічна праця містить 25 000 дієслів російської мови, представлених в ідеографічному вигляді. В цьому словнику ЛСВ всіх дієслів поділені по лексико-семантичних групах та підгрупах з описом семантики, граматики, та ілюстративного матеріалу.

За допомогою компонентного аналізу виокремлено семантичні компоненти в структурі значення кожного ЛСВ кожного дієслова української мови. Метод ступінчастої ідентифікації Е.В. Кузнецової [5] був використаний для визначення меж і обсягу лексико-семантичних груп.

Після третього етапу одержано чотири загальні лексико-семантичні групи дієслів: 1) дієслова дії, 2) дієслова буття, 3) дієслова стану, 4) дієслова відношення. Кожна з цих лексико-семантичних груп поділена на дрібніші лексико-семантичні підгрупи.

При проведенні лексико-семантичної класифікації дієслів української мови використовувалися всі значення і всі відтінки значень дієслів, тобто всі лексико-семантичні варіанти (ЛСВ) кожного дієслова. Це зумовлено тим, що таким чином вдається зробити детальнішу класифікацію, яка найповніше відображає реальні парадигматичні відношення в мові. Не було взято до уваги фразеологічний матеріал з СУМ-11, оскільки фразеологізми не є об'єктом цього дослідження.

Чимало мовознавців виокремлює лексико-семантичну групу дієслів дії, оскільки дієслово в першу чергу позначає дію. Як зазначає М.В. Мірченко: «Предикати дії становлять основні й найпоширеніші предикати речення. Вони позначають діяльність, яку породжує діяч й активно її стимулює. Вони займають центральну, основну зону в системі дієслівних предикатів і відзначаються власне-семантичними й семантико-синтаксичними ознаками» [8, с. 114–115].

До лексико-семантичної групи 1. «Дієслова дії» віднесено такі лексико-семантичні підгрупи. Тут і надалі приклади взято зі «Словника української мови в 11-ти томах» (СУМ-11) [11]:

1.1. «Дієслова руху»: **БІГТИ**, біжу, біжиши; мин. ч. біг, ла, ло; наказ. сп. біжи, біжімо, біжіть; недок. 1. Прискорено пересуватися на ногах; рухатись, швидко переставляючи ноги.

1.2. «Дієслова переміщення об'єкта»: **ВЕЗТИ**, зу, зеш; мин. ч. віз, везла, ло; недок. 1. перех. Пересувати, переміщати якимсь транспортом кого-, що-небудь з одного місця на інше.

1.3. «Дієслова розміщення»: **ЗАКЛАДАТИ**, аю, аєш, недок., ЗАКЛАСТИ, аду, адеши, док., перех. 1. // 1. Вставляти, поміщати кудись, у що-небудь з певною метою, у певній кількості.

1.4. «Дієслова фізичного впливу на об'єкт»: **ПОБИТИ**, б'ю, б'єш, док., перех., 1. з прийм. в (у), об, по. Постукати, поплескати по чому-небудь, об щось.

1.5. «Дієслова творчої діяльності»: **КРЕСЛИТИ**, лю, лиш, недок., 2. перех. і неперех. Робити, виготовляти креслюнок, схему тощо.

1.6. «Дієслова інтелектуальної діяльності»: **ВИВЧАТИ**, аю, аєш, недок., ВІВЧИТИ, чу, чиши, док., перех. 1. Навчаючись, набувати певних знань, відомостей в якій-небудь галузі; опановувати щось.

1.7. «Дієслова мовленнєвої діяльності»: **ВИГОЛОШУВАТИ**, ую, уєш, недок., ВИГОЛОСИТИ, ошу, осииш, док., перех. 1. Публічно висловлювати промову, звернення.

1.8. «Дієслова соціальної діяльності»: **СВЯТКУВАТИ**, ую, уєш, недок., 1. перех. Відзначать свято (див. свято 1 1, 3, 4).

1.9. «Дієслова фізіологічної дії»: **ВИДИХАТИ**, аю, аєш і рідко **ВИДИХУВАТИ**, ую, уєш, недок., **ВІДИХАТИ**, аю, аєш, док. 1. перех. і неперех. Дихаючи, виштовхувати з легенів повітря, тютюновий дим і т. інші.

1.10. «Дієслова звучання»: **ВИТИСЯ**, в'юся, в'єшся, недок. 7. перен. Звучати переливчасто.

В українському та зарубіжному мовознавстві виокремлюють дієслова буття та існування. Це зумовлено зокрема тим, що буття стосується всіх сфер життя людини. Як зазначає О.М. Пешковський: «Не можна щось мислити в площині небуття» [9, с. 471].

До лексико-семантичної групи 2. «Дієслова буття» віднесено такі лексико-семантичні підгрупи:

2.1. «Дієслова початкової фази буття, існування»: **УТВОРЮВАТИСЯ**, юється, недок., **УТВОРИТИСЯ**, брється, док. 1. Зароджуватися, починати своє існування внаслідок певних природних процесів.

2.2. «Дієслова існування»: **ІСНУВАТИ**, ую, уєш, недок., 1. Бути в дійсності; бути.

2.3. «Дієслова припинення буття»: **ГАСНУТИ**, не, недок. 1. Переставати горіти, світити.

Традиційно мовознавці поділяють дієслівну лексику на дієслова дії та стану. На відміну від дієслів дії, дієслова стану характеризуються статичністю та постійністю. Як зазначає Е.Х. Суванова, «дієслова стану виражають насамперед дію, яка замкнена в суб'єкті» [12, с. 15].

До лексико-семантичної групи 3. «Дієслова стану» віднесено такі лексико-семантичні підгрупи:

3.1. «Дієслова становлення якості». Наприклад: **ГРИТИ**, грію, грієш, недок. 2. перех. Робити теплим, гарячим; нагрівати.

3.2. «Дієслова прояву ознаки». Наприклад: **БЛИСКАТИ**, аю, аєш, недок. 1. тільки 3 ос. Раз у раз яскраво блищати, світитися переливчастим світлом; поблискувати.

3.3. «Дієслова способу життя». Наприклад: **ПРОБУВАТИ**, аю, аєш, недок., **ПРОБУТИ**, уду, удеши; мин. ч. пробув, була, ло; док., 1. // 4. тільки док. Проводити життя у певний спосіб, у певних умовах якийсь час.

3.4. «Дієслова емоційного стану». Наприклад: **БОЯТИСЯ**, боюся, боїшся, недок. 1. кого, чого. Відчувати страх перед ким, чим-небудь.

3.5. «Дієслова фізіологічного стану». Наприклад: **ВИД՜ЖУВАТИ**, ую, уєш, недок., **ВІДУЖАТИ**, аю, аєш, док. 1. Ставати здоровим, поправлятися після хвороби, поранення.

3.6. «Дієслова функційного стану». Наприклад: **ЗАМОРОЖУВАТИ**, ую, уєш, недок., **ЗАМОРОЗИТИ**, ожу, озииш, док., перех. 1. Сильно охолоджуючи доводити до замерзання (у 1 знач.).

Оскільки в реальному світі існують відношення між предметами та явищами, то доцільним є виокремити окремою групою дієслова відношення, в яких відображені ці відношення в мові. Як зазначає О. Уйомов, «...відношення не можуть існувати поза або незалежно від речей. Вони можливі лише тоді, коли є співвідносні речі. Лише в абстракції можливе роздвоєння, препарування речі й відношення» [14, с. 70].

До лексико-семантичної групи 4. «Дієслова відношення» віднесено такі лексико-семантичні підгрупи:

4.1. «Дієслова взаємовідношення». *Наприклад: БРАТИСЯ, беруся, береєшся, недок. 7. заст. Женитися або виходити заміж; одружуватися.*

4.2. «Дієслова володіння». *Наприклад: МІНЯТИ, яю, яєш, недок., перех. 1. Віддаючи, одержувати натомість когось, що-небудь; обмінювати.*

4.3. «Дієслова міжособистісних відносин». *Наприклад: ЗВ'ЯЗУВАТИСЯ, уюся, уєшся, недок., ЗВ'ЯЗАТИСЯ, зв'яжуся, зв'яжешся, док. 3. Вступати у ділові, офіційні зв'язки, спілкуватися з ким-небудь.*

4.4. «Дієслова соціальних відносин». *Наприклад: ДОЗВОЛЯТИ, яю, яєш, недок., ДОЗВОЛИТИ, лю, лиш, док. 1. перех., з інфін. Давати згоду, дозвіл, право на здійснення чого-небудь.*

Висновки. Представлено класифікацію дієслів української мови за лексико-семантичними групами та лексико-семантичними підгрупами. Проте це є лише однією з можливих семантичних класифікацій дієслівної лексики і не може вважатися вичерпною.

Перспективним подальшим дослідженням вважаємо розширення класифікації дієслів за лексико-семантичними групами, а саме: ще детальніше опрацювання і виокремлення лексико-семантичних підгруп в межах кожної лексико-семантичної групи, а також використання цієї класифікації у різноманітних системах опрацювання мовної інформації у галузі прикладної лінгвістики.

Література:

1. Бабенко Л.Г. Толковый словарь русских глаголов: идеографическое описание. Английские эквиваленты. Синонимы. Антонимы. М., 1999. 694 с.
2. Дишлева С.М. Адвербіальна дистрибуція лексико-семантичних груп українських дієслів: автореф. дис. канд. філол. наук: 10.02.01. К., 2008. 18 с.
3. Дієслово в лексикографічній системі / О.Г. Рабулець, Н.М. Сухарина, В. А. Широков, К.М. Якименко; НАН України; Укр. мов.-інформ. фонд. К.: Довіра, 2004. 259 с.
4. Іванова Л.П. Курс лекцій з загального мовознавства. К.: Освіта України, 2006. 312 с.
5. Кузнецова Э.В. Лексикология русского языка: учеб. пособие для филол. фак. ун-тов. 2-е изд., испр. и доп. М.: Высшая школа, 1989. 216 с.
6. Леута О.І. Дієслівні речення в українській літературній мові: структура, семантика, моделі: автореф. дис. д-ра філол. наук. К., 2009. 35 с.
7. Лукач М.О. Лексико-семантична класифікація дієслів української мови. *Наукові записки. Серія «Філологічна».* Острог: Видавництво Національного університету «Острозька академія». Вип. 46. 2014. С. 106–108.
8. Мірченко М.В. Структура синтаксичних категорій. 2-е вид., перероб. Луцьк: РВВ «Вежа», 2004. 389 с.
9. Пешковский А.М. Русский синтаксис в научном освещении. М.: Учпедгиз, 1956. 511 с.

10. Русанівський В.М. Структура лексичної і граматичної семантики. К.: Наук. думка, 1983. 236 с.
11. Словник української мови, тт. 1–11. Київ: «Наукова думка», 1970-1980. URL: <http://sum.in.ua> (дата звернення: 23.08. 2019).
12. Суванова Э.Х. Лексико-семантическая классификация производных глаголов в современном русском языке: автореф. дис. на соискание науч. степени канд. филол. наук. М., 1985. 21 с.
13. Сухарина Н.М. Грамматична та лексична семантика українського дієслова в лексикографічній системі: автореф. дис. канд. філол. наук: 10.02.01. К.: НАН України. Ін-т мовознав. ім. О.О. Потебні., 2003. 19 с.
14. Уемов А.И. Вещи, свойства и отношения. М.: Наука, 1963. 321 с.

Bihday M. On the topic of lexical-semantic classification of verbs of the Ukrainian language

Summary. For modern linguistics, the study of language as a system is still relevant, in particular the study of semantic relations at the lexical level of language. The article describes the main stages of the classification of verbs of the Ukrainian language into the lexical-semantic groups and lexical-semantic subgroups. The third final stage of classification and its results are presented in detail.

When conducting the lexical-semantic classification of the verbs of the Ukrainian language, the verbs-archisemes from the “Dictionary of semantic themes” was used. This dictionary was developed by the Ukrainian Lingua-Information Fund and actually represents a list of archisemes for each Ukrainian verb. All the meanings and the nuances of meanings of all the lexical-semantic variants of each verb-archiseme from this dictionary were analyzed. This way it is possible to make a more detailed classification, which most fully reflects the real paradigmatic relations in the language.

The research was conducted with the help of componential analysis in order to distinguish semantic components in the meaning of verbs. Additionally, the method of step-by-step identification of E.V. Kuznetsova was used to determine the boundaries and volume of the lexical-semantic groups.

As a result of this research, one of the possible semantic classifications of the Ukrainian verbs was presented. In particular, four general lexical-semantic groups of the Ukrainian verbs were singled out: 1) verbs of action, 2) verbs of being, 3) verbs of state, 4) verbs of relation. Each of these lexical-semantic groups is divided additionally into smaller lexical-semantic subgroups.

For further study we consider expanding the classification of verbs into lexical-semantic groups, namely: further elaboration and selection of lexical-semantic subgroups within each lexical-semantic group, as well as the use of this classification in various systems for the processing of linguistic information in the field of applied linguistics. For example, for annotating verbs in text corpora, for creating electronic dictionaries, etc.

Key words: verb, lexical-semantic group, lexical-semantic classification.